

СКАРБНИЦЯ МУДРОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ „БІБЛІЯ І УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА” У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті наведені методичні рекомендації до вивчення теми „Біблія і українська література” на семінарських заняттях з курсу „Історія української літератури Х-ХVIII ст.”. Автор спробувала окреслити ті підходи, які не лише стимулюватимуть дослідницьку активність студентів-філологів, але й сприятимуть формуванню й удосконаленню навичок аналізу художнього тексту, виразного читання тощо.

Ключові слова: Біблія, християнство, релігійність, мотив, символ, образ, ремінісценція, традиція.

Проведення семінарських занять з курсу „Історія української літератури Х-ХVIII ст.” варто починати з вивчення Біблії. На перший погляд, подібне твердження видається парадоксальним, адже Біблія – пам’ятка не українська. Але причина очевидна, вплив цієї книги на культуру України (загалом – цілого світу) дуже помітний. Біблійні образи і мотиви присутні в образотворчому мистецтві, літературі, філософії... Без знання Біблії неможливе повноцінне засвоєння курсу літератури – і давнього її періоду, і ХІХ – ХХ століття, адже українські письменники часто зверталися до цієї скарбниці мудрості, запозичували образи, мотиви, використовували цитати, афоризми тощо.

Необхідність вивчення Біблії на заняттях у вищих навчальних закладах і школах слушно обґрунтовує Віра Сулима: „Знайомство учнів та студентів з Біблією є обов’язковим, адже це – повернення до духовних основ, шлях пізнання історії і культури народів світу... Релігійні заповіді привчають людей до вироблення і прийняття загальнолюдських цінностей і правил співжиття. Біблія, одна із перших книг світу, з’ясувала перспективу людської історії, що почалася з трагічного розриву, самовільного відходу від духовної домінанти буття, від Бога. Біблія усіма книгами, що увійшли до її двох канонів – юдейського і християнського, засвідчила марність і безпідставність людських претензій на самостійне світовлаштування, однаково справедливе й добре до всіх, виявивши глибинні природні схильності людини до зла і гріха, до неправди і розбещеності... В довгі роки економічно-політичної руйнації України, в роки державно-національного Відродження Біблія лишалась домінуючим оплотом віри” [24,4-5].

Проблеми шкільного вивчення біблійних текстів широко висвітлені у статтях С.Абрамовича, М.Борецького, В.Мартинюка, О.Ніколенка, А.Пастухової, В.Шевчука, книгах Л.Куценка, В.Соболь, В.Сулими та ін. Але, наголосимо, мова йде про загальноосвітню школу, а не про вищий навчальний заклад. Мета даної статті – запропонувати прийоми і форми роботи, що можуть бути використані у практиці вузівського викладання курсу „Історії української літератури Х-ХVIII ст.” (окремі з них можуть застосовуватися у школі). Звернемо увагу на те, що ми використовували як елементи класичного семінару (обговорення окремих питань), так і практичного заняття. Вважаємо, що на кожному занятті варто звертати увагу на формування чи вдосконалення тих чи інших навичок. Наприклад, під час вивчення біблійних текстів

варто звернути увагу на виразне читання („Пісня пісень”), особливо ж – на формування навичок порівняльного аналізу текстів („Псалтир”). Інший аспект проблеми: вказане заняття проводять для студентів першого курсу, тому не менш важливо зацікавити їх, створити ігрову ситуацію, що забезпечить підвищення рівня загальної ерудиції (цьому, зокрема, сприятиме використання кросвордів). Для кращої систематизації опрацьованого матеріалу пропонуємо цілу низку таблиць, які студенти мають заповнювати як під час самостійної підготовки, так і в ході заняття. Студенти мають завчасно ознайомитися з планом і виконати завдання, визначені викладачем. Пропонуємо винести на розгляд студентів наступні питання:

1. Структура і жанрове багатство Біблії.
2. Основні мотиви і образи Книги книг.
3. Ідейно-художній зміст біблійних творів, позбавлених релігійних мотивів:
  - „Книга Естер”,
  - „Книга Рут”,
  - „Екклезіаст”,
  - „Пісня пісень”.
4. Псалтир (Книга псалмів) в історії української духовності.
5. Аналіз книг Нового Завіту („Чотириєвангеліє”).
6. Біблія в Україні. Використання біблійних мотивів, сюжетів, образів в українському письменстві.

Завдання:

- прочитати вказані уривки з Біблії;
- підготуватися до бесіди за основними питаннями;
- накреслити схему, що відображає структуру Біблії;
- укласти таблицю „Біблійні мотиви та образи у творах українських письменників”;
- вивчити напам’ять уривок з Пісні пісень (на вибір).

1. Структура і жанрове багатство Біблії

Загальновідомо, що із введенням християнства на Русі виникає потреба в богослужбових книгах: євангеліях, псалтирях, апостолах, збірниках піснеспівів та ін. Попит на християнську церковну літературу зростає також у зв’язку з поширенням шкільної освіти. Уже в першій половині XI ст. русичі самостійно перекладають з грецької мови не тільки церковні, але і світські твори. Процес засвоєння візантійської і староболгарської літератури на давньоруському ґрунті вчені називають **трансплантацією**, підкреслюючи, що це не механічне перенесення творів, а продовження їхнього життя на новому історичному ґрунті.

Найраніше з перекладної літератури з’явилися книги, що входять до складу Біблії (грецька назва, що означає «книги»). Але якщо трохи заглибитися у значення цього слова, що виявиться, що це географічна назва: Біблос – стародавнє сирійське місто, де виготовляли папірус. Греки папірус називали біблосом, а книги, написані на ньому, – бібліями. Згодом від цього слова утворилося багато похідних: бібліотека, бібліографія тощо [13,6]. Це найпоширеніша з усіх книг, які будь-коли існували: за останніми свідченнями, вона повністю або частково перекладена 1848 (1986 рік) мовами світу. Л.Куценко наводить наступні статистичні дані: у 1900 р. було надруковано 5 мільйонів примірників повних видань Біблії і 7 мільйонів примірників Нового Завіту, а в 1980 році – майже 36 мільйонів Біблій і 57 мільйонів Новий Завітів. А ще ж були окремі видання Євангелій, Псалтиря, інших книг Святого Письма [14,3].

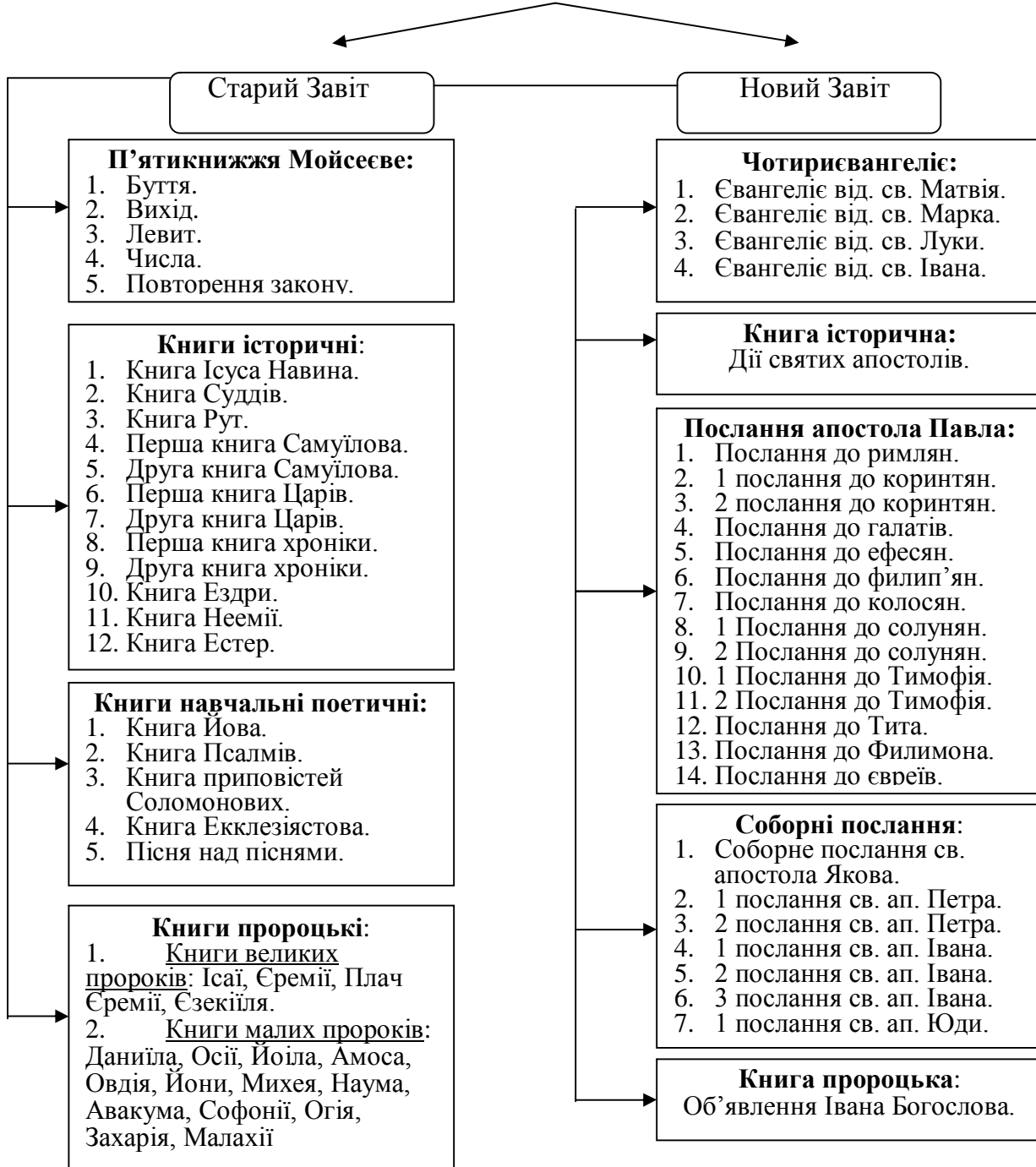
Назва Біблія у священних книгах не зустрічається: стародавні євреї називали Біблію словом „сифер” (послання, книга) або „сифарім” (книги), пізніше вживали назву „китубім” (писання) [24,13]. Біблію називають Святим Письмом, Словом Божим, Одкровенням, Книгою Книг, Книгою спасіння. Постійна назва – Біблія – утвердилася серед християн з IV ст. н.е. Вперше так назвав її у IV столітті Іоанн Златоуст (константинопольський патріарх). Його сучасник, перекладач Біблії латинською мовою, Ієронім вживав вислів “божественна бібліотека”, адже складається Біблія з різних за формою і змістом релігійних і світських творів – окремих книг: 50 із них входять до Старого Завіту, а 27 – до Нового. Маємо на увазі канонічну Біблію. У протестантів Старий Завіт складається з 39 книг, у католиків – із 47, у православних – з 50. Книги ці виникли в різний час і відрізняються одна від одної. Творили їх представники шістдесяти поколінь. Автори Біблії, а було їх більше сорока, займали різне соціальне становище. Мойсей був вихований у знатній єгипетській сім’ї. Петро був рибалкою, Соломон царем, Матвій митником, Павло рабином. Нещодавно з’явилась версія, що частина Старого Завіту написана жінкою – 40-річною аристократкою, придворною дамою царя Соломона [23].

Створювалися Біблійні книги на трьох континентах: в Азії, Африці та Європі. Трьома мовами: давньоєврейською, арамейською, грецькою. Мойсей писав перші п’ять книг (так зване П’ятикнижжя) у пустелі, Єремія – у в’язниці, Лука – під час подорожей, Іоанн – на острові Патмос, а деякі автори – під час військових походів. Так, під час війни була написана частина книг Давида, а книги Соломона написані у мирний час. Створені книги Біблії у XII ст. до н.е. – II ст. н.е. [24].

Що ж являє собою Біблія? Так називається звід, що складається, по-перше, з пам’яток староеврейської літератури (50 окремих творів). Ці книги писали з V ст. до нашої ери до I ст. нашої ери; найдавніші із збережених до наших часів рукописних копій окремих книг належать до X ст. (повний рукопис усього зводу, що зберігся до нашого часу, належить до XI ст.). По-друге, до складу Біблії входять пам’ятки християнсько-грецької літератури (27 творів, що збирали до купи теж протягом довгого часу – з I до V ст. нашої ери; найдавніші рукописні копії – IV - VI ст.).

Перша частина зводу, за християнською термінологією **Старий Завіт**, написана давньоєврейською мовою. Складається вона з книг розповідних (Буття, Вихід, книги Ісуса Навина, Суддів, Рут, чотири книги Царів і т.д.), книг ліро-епічних (твори пророків, Книга Іова), ліричних (Псалтир, Пісня пісень), законоустановних і ін. В епічній своїй частині Старий Завіт подає староеврейські міфічні перекази про створення світу, про життя першої людської пари – Адама і Єви – в раю, чудесному саду, створеному богом; про порушення ними божественної заборони і їх вигнання з раю; про життя їх потомства аж до того часу, коли розгніваний Бог вирішив винищити рід людський всесвітнім потопом, залишивши з усіх людей тільки праведника Ноя з його сім’єю; про міфічну історію єврейського народу, який під проводом Мойсея виходить з єгипетського рабства шукати місце нового поселення – „землю обітовану”; про утворення староеврейського царства, його поділ і зруйнування ассірійцями і вавилонянами; про вавилонський полон і повернення на батьківщину і т. д. (приблизно до кінця II ст. до н.е.). Елементи народної творчості (староеврейського фольклору), поєднані у цих книгах з елементами творчості давньоєврейської аристократії, світської і жрецької, були ґрунтовно перероблені потім греками, які встановили канон (норму, правило) священних книг у кількості, зазначеній вище.

Біблія

У другій частині Біблії – **Новому Завіті** (написаний грецькою мовою) – в епічній частині розповідається про життя, вчення, чудеса, смерть і воскресіння засновника християнської релігії Ісуса Христа (Чотириєвангелія Матвія, Марка, Луки й Іоанна), про діяльність його учнів (апостолів), а в кінці – у книзі, що називається «Апокаліпсис» (одкровення), – про останні часи людства, кінець світу і „страшний суд” над живими й мертвими.

Історією свого складання, своїм змістом Біблія до певної міри схожа на священні книги інших релігій, наприклад, на староіндійські Веди, староіранську Авесту, вавилонські релігійно-епічні оповіді, що подекуди мають дуже близьку тематичну схожість з оповіданнями Старого Завіту. Перша частина Біблії відображає

різні етапи стародавньої історії єврейського народу, який від кочового стану переходив до осілого, від родового суспільства – до рабовласницької держави.

Чим іще, окрім власне змісту, відрізняються Старий і Новий Завіт? Старий Завіт – священна книга як для іудеїв, так і для християн. Адже він описує створення світу і переповідає історію єврейського народу (стародавніх іудеїв). Для прихильників іудаїзму ця книга є священною і донині, а власне християнським Святим Письмом є Новий Завіт, де розповідається про земне життя Ісуса Христа. Склалося так, що християнство зароджувалося в іудаїзмі, певний час існувало в ньому. Порвавши з іудаїзмом, християнство не відкинуло його священних книг, а включило до свого канону. Що таке канон, канонічні тексти? Справа в тому, що окремі частини Біблії виникли з усних і писемних джерел у давні часи. Протягом віків усі частини цієї книги не раз зазнавали усної і писемної обробки, аж поки стали узаконеними, традиційними – канонічними. Між обома книгами – Старим і Новим Завітом – є тісний зв'язок: близько 500 разів у Новому Завіті згадуються старозавітні тексти (лише прямих цитат там налічується понад 70). Традиційно авторство цих творів приписують учням Ісуса Христа (апостолам) та найближчим його послідовникам. Проте дослідники встановили, що тексти Нового Завіту склалися поступово, у різний час [13,8].

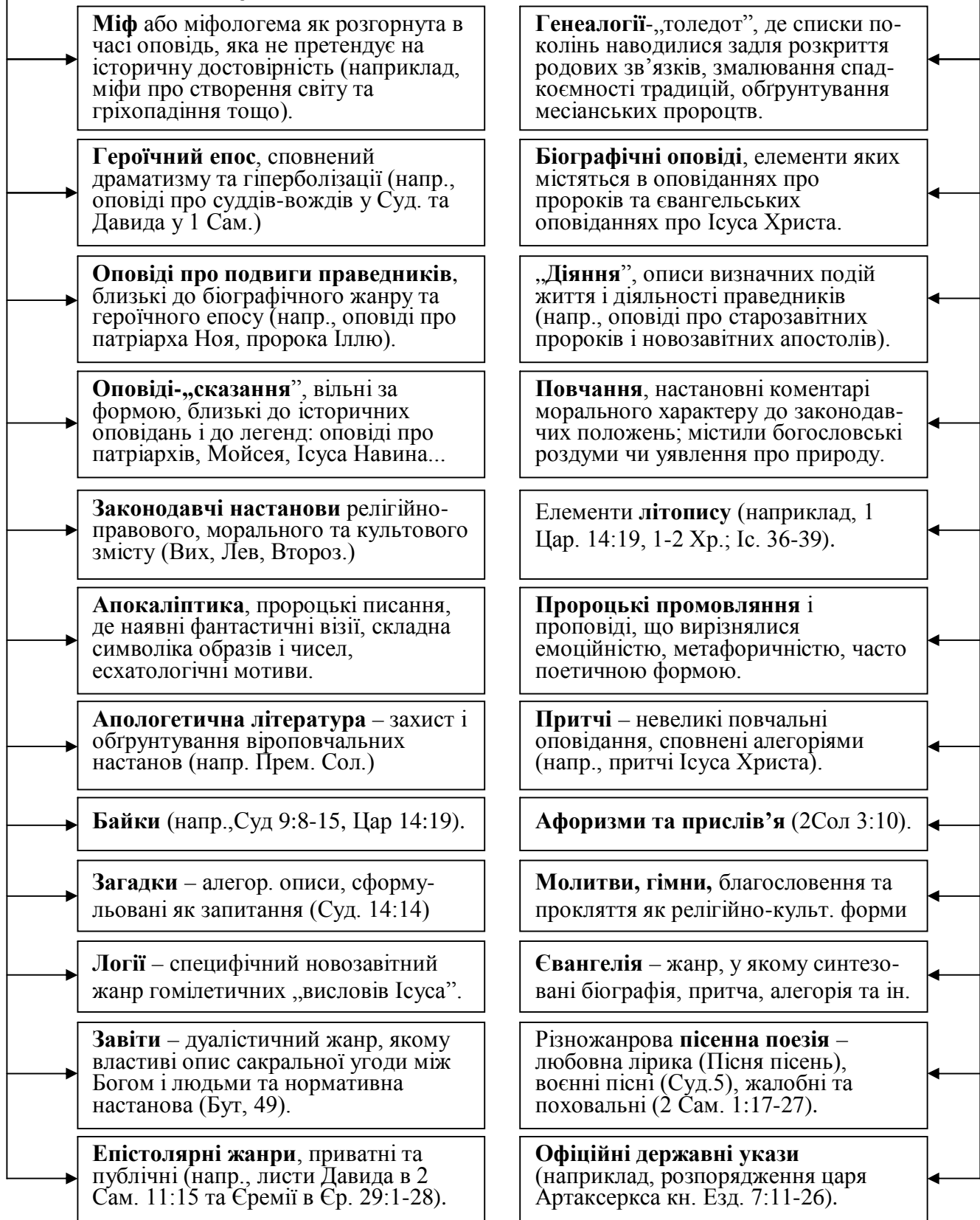
Християнська церква канонізувала, тобто узаконила через особливу ухвалу найвищого церковного форуму, Біблію наприкінці IV століття (книги Нового Завіту оформились остаточно в єдине ціле у II ст. н.е., а канонізував їх Лаодикійський церковний собор 364 р.).

Жанрова специфіка Біблії [12, 269-274]

Біблійний текст включає цілу низку літературних жанрів. Серед них трапляються властиві іншим стародавнім літературам і специфічні, що визначають особливості Біблії як релігійного, сакрального тексту. Дослідження біблійних літературних жанрів, що належить до сфери літературної біблійної критики, необхідне для адекватного розуміння та витлумачення Біблії. Скажімо, у байках і притчах ваги набуває алегоричний і символічний смисл, а не документальна достовірність; героїчний епос або генеалогія також не вирізняються особливою історичною точністю, утверджуючи передусім персональні приклади релігійної відданості. Дослідники зазначають, що літературно-художня форма біблійних текстів, на відміну, наприклад, від античної грецької літератури, вирізняється переважанням динаміки над пластичністю і предметністю, етичного моменту над естетичним.

Для Біблії притаманні мотиви, спільні з іншими стародавніми літературами Сходу (єгипетською, вавилонською, ханаанською). Насамперед, це переважання поетичної форми. З'ясовано, що понад половину всієї Біблії складають поетичні тексти. Значні фрагменти П'ятикнижжя, майже всі повчальні і пророцькі книги Старого Завіту написані віршами; більшість логій та притч Ісуса в Новому Завіті також віршовані. Поетична форма значної частини біблійного тексту базувалася на семіотичній основі і була втрачена під час численних перекладів. Цікаво, що зворотні переклади грецького тексту Євангелій єврейською чи сирійською (близькою до арамейської) мовами демонструють відновлення певних художніх рис, які не простежуються у церковному каноні.

Жанрова структура Біблії

2. Основні мотиви й образи Книги книг

Біблійні книги відкривали читачеві цілий світ різноманітних настроїв і образів. Вони давали йому нову відповідь на питання про походження світу, людини і людського суспільства; подавали ряд героїчних саг про боротьбу єврейського народу з ворогами (деякі із цих саг вплинули на оповіді „Початкового літопису”), виводили образи мудрих і сильних царів (Давида і Соломона), образи майбутньої долі людства аж до його страшного, хоч і не визначеного точно в часі, кінця. Багаторазово різноманітні теми, мотиви, образи біблійних книг були використані пізнішою літературою. В українській літературі вплив Біблії легко простежити до ХХ ст. включно.

Відповідь на це питання студенти готують за статтею В.Шевчука [27].

Розглядаючи це питання, звернемо увагу на 10 заповідей. Варто викликати до дошки студента, який їх занотує. Як правило, виявляється, що не всі знають ці заповіді, тому доцільно запропонувати студентам записати їх у зошити.

Одна з цікавих форм, яку можна використати під час роботи над цим питанням, – розгадування кросворду. За кожну правильну відповідь студент отримує квиток, наприкінці заняття викладач переводить кількість отриманих квитків у бали.

3. Ідейно–художній зміст Біблійних творів, позбавлених релігійних мотивів (Книга Естер, Книга Рут, Екклезіаст, Пісня над піснями)

Книга Естер

У цій Біблійній книзі йдеться про історичні події, які відбувалися за часів царя Ксеркса. Цей правитель прогнав царицю Вашті за непокору і взяв за дружину єврейську дівчину-сироту, яка виховувалася в домі дядька Мордехая. Не зважаючи на загрозу власному життю, хоробра дівчина рятує дядька і весь юдейський народ від винищення, до якого підмовляв Ксеркса підступний вельможа Аман.

Викладач звертає увагу на провідні риси характеру героїні, зокрема її готовність до самопожертви в ім'я свого народу.

Книга Рут

Ця Біблійна книга має потужне моралізаторське спрямування, на яке викладач (вчитель) повинен звернути особливу увагу. Можна провести морально-етичну бесіду, запропонувавши студентам наступні питання:

1. Як Біблія вчить ставитися до батьків?
2. Хто, на вашу думку, вчинив правильно: Рут чи інша невістка, яка залишила Ноомі, аби почати нове життя?
3. Чи могли б ви вчинити так, як Рут?
4. Чи можна вважати цю книгу світською, цілком позбавленою релігійних мотивів? Якщо так, то чому вона входить до складу культової книги іудаїзму і християнства?

„Книга Екклесіястова”

Грецькому слову „екклесіяст”, як твердить В.Сулима, відповідає єврейське слово „когелет” – проповідник, або той, хто промовляє перед народом. Автор книги називає себе сином Давида, що традиційно призводило до ототожнення його із Соломоном. Цар Соломон, згідно зі Старим Завітом, був ідеалом людини, яка здобула мудрість і одночасно випила до дна чашу земних радощів. Автор міг бачити глибокий

сєнс у тому, щоб промовляти від імена Соломона. Припускають, що це мїг бути невідомий мудрець, який жив у Єрусалимі між IV – II ст. до н.е. У перших рядках Книги звучить її головна тема – роздуми про сєнс людського життя. Намагаючись знайти відповідь на це питання, Проповідник не згадує про Авраама, Мойсея, через яких було дане Одкровення. Його погляди на життя взагалі не схожі на традиційне біблійне світобачення. „В особі проповідника, – писав Олександр Мєнь, – юдейська думка наче зреклася найзаповітнішого і найдорожчого – віри в можливість союзу з Богом і поступальну історію Одкровення. Когелет, звернувшись до досвіду інших культур, ризикнув зійти з багатівкової дороги Ізраїлю. Він прийняв головну ідею язичницької метафізики про циклічний рух Всесвіту. Як людина, що зробила сумне відкриття і дивиться у вічі правді, говорить він про це в пролозі до своєї Книги... Охоплений якоюсь жорстокою насолодою, вдивляється поет в картину вічного круговороту. Здається, що він забув усе, чому його навчали і про що звіщали пророки Ізраїлю”. У книзі немає мотивів туги за втраченим раєм Адама і Єви, суворої місії Мойсея, громових відгуків Завіту, укладеного на Синаї між Богом і обраним народом. Це сповідь людини, яка пізнала всі розкоші і зваби світу. За своє життя герой був наділений царською владою, великою мудрістю, незліченим багатством, тож будував міста й палаци, саджав виноградники, копав ставки, купував рабів, співаків, втішався жінками, звеселявся вином... Міркуючи над життям, Проповідник робить невтішні висновки, що людину не рятує найбільше багатство, найбільша мудрість, адже „мудрий так само, як і дурний, помирає”. Та й сама мудрість неспроможна відкрити загадку людського буття. Олександр Мєнь, трактуючи книгу Екклезіястову, застерігав від того, щоб розуміти цей твір як твір атеїстичний, оскільки Бог для Проповідника – хтось безмежно далекий і майже не пов'язаний із людиною... Він – Творець світу, але відносно смертних виступає швидше як незбагненна фатальна сила. Навряд чи у всій песимістичній літературі знайдеться книжка з таким безвихідним світовідчуттям, як Екклезіяст [24,57-58].

„Пісня над піснями”

У підзаголовку книги зазначено: „Соломонова пісня над піснями”. Сучасні літературознавці не вважають автором цієї книги царя Соломона, який жив і творив на початку X ст. до н.е. Деякі деталі, історичні реалії, збережені в тексті, належать іншим періодам ізраїльської історії. Хоча жанр любовної лірики вперше прижився у Палестині саме при дворі царя Соломона, ця любовна лірика була подібна до єгипетських пісень цього ж плану. Найдавніші тексти збірки могли бути написані в часи Соломона або й раніше. Більшість пісень складені між IX – III ст. до н.е. В.Сулима зазначає, що Пісня над піснями – це не збірка звичайних любовних віршів. На думку деяких вчених, це збірка пісень весільного обряду, що його виконували як дійство за участю молодого, молодої, весільних дружок. Християнська традиція бачить у текстах Пісні над піснями певну алегорію. В любові нареченого і нареченої оспівано щире, палке любов, даровану людині Богом, що є виразом Божої любові до людини. Тексти збірки складені з великою майстерністю та вишуканістю смаку [24,61].

Порівняйте переклад „Пісні над піснями” поета Анатолія Бортняка [див.: Всесвіт. – 1989. – №2. – С.128 – 134] з Біблійним текстом. Виберіть уривок і вивчіть його напам'ять. Зверніть увагу на використання художніх засобів у цьому уривку. *Тренуйтеся виразно читати тексти.*

4. Псалтир (Книга псалмів) в історії української духовності

Однією з найпопулярніших книг Біблії і в світовій літературі, і в Україні був Псалтир. Назва „псалло” з грецької означає спів, що супроводжується грою на псалтирі – струнному інструменті. Псалом – жанр духовного пісенспіву, найчастіше яскраво вираженого ліричного характеру, у якому автор висловлює суб’єктивні переживання і почуття [14,13]. Найхарактернішими ознаками псалмів є щирість, простота, відкритість живого викладу, художність вислову думок, спільність змістовного спрямування (хвала Господові).

Псалтир – збірник 150 релігійних гімнів, молитов-пісень, який складався старовірською мовою з VII ст. до н.е. до I ст. н.е. Автори цих пісень невідомі: очевидно, їх було багато, хоча традиція висунула одного – царя Давида. Чому так сталося? У текстах псалмів зустрічається посилення „Псалом Давидів”. Саме ці вказівки і породили традицію називати всю книгу книгою Давидових псалмів. Тим часом Давидові [14,15] належить лише більше половини вміщених у книзі пісень (87 – у греко-слов’янському тексті Біблії). Іншими авторами псалмів називають Мойсея, Асафа, Еману. 44 псалми написані невстановленими авторами.

Дослідження показує, що сучасний текст Псалтиря є результатом роботи кількох поколінь: найдавніші його частини належать до епохи, коли єврейська релігія ще не знала монотеїзму; вони зберігають залишки первісних магічних поглядів. Різними були і приводи до складання псалмів: серед них є гімни, хвалебні, подячні і благальні, повчальні і пророчі пісні, пісні-елегії. Єдність враження створюється лише загальним пристрасним тоном і грандіозністю образів. Виразність поетичної форми псалмів, стислість і закінченість окремих виразів разом з широким застосуванням Псалтиря в християнському богослужбовому культі забезпечили пам’ятці широку популярність у слов’ян після прийняття християнства.

Тематично і жанрово псалми досить розмаїті. Переважають псалми з похвалою Богові, псалми – моління. Є також псалми з тематикою каяття, прокляття, скарги, псалми- філософські роздуми. Окремі псалми за тематикою нагадують ліричні (любовні пісні). В.Сулима пропонує поділити псалми на наступні **тематичні групи**: 1) в яких пригнічений горем чи тяжкою недугою автор скаржиться на заподіяну кривду, біль, страждання і просить у Бога захисту і підтримки; 2) в яких від імені народу автори звертаються до Бога з благанням в часи лихоліття, війни, голоду, мору; 3) в яких автори прагнуть розбудити віру в Бога, в Його милість та опіку; 4) твори, де висловлені почуття вдячності від окремих осіб та цілої громади; 5) гімни, що прославляють Бога; 6) псалми історично-повчального характеру; 7) псалми філософсько-медитативного характеру, де оспівуються велич і гідність, даровані людині Богом; 8) псалми, які уславлюють космічну світобудову, де небеса – це оселя Бога, Його вічні хорони [24,54]. Особливу увагу сучасних богословів привертають псалми з пророцтвами приходу Ісуса Христа, Його самопожертви і майбутнього панування у світі.

Поетична мова псалмів – це мова давньої східної поезії, якій властиві специфічні засоби у передачі думок і почуттів (своєрідні образність, фразеологія, метафори). Незвичними є постійні повтори, часто це звертання до Бога.

Жодну з біблійних книг не любили так часто цитувати: уже Початковий літопис раз у раз цитує Псалтир; Володимир Мономах у своєму „Повчанні дітям” розповідає, як у тяжку хвилину життя він брав Псалтир і шукав відгуку на свої почуття. Пізніше, у XVI ст., Іван Вишенський рекомендує замість хитромудрих силогізмів і „велеречивої риторики” виучувати „богоугодну Псалтирь”.

Окрім культового призначення, Псалтир посів значне місце і серед книг постійного читання: по ньому набували знання церковнослов'янської грамоти, окремі місця із псалмів міцно осідали в пам'яті, стаючи ходячими формулами для виявлення почуттів і думок; по Псалтирю ворожили – є спеціальні списки „гадательних” псалтирів, де спеціальними приписками до кожного псалма вказано, як і коли даний псалом можна використати як пораду і повчання. Нарешті, Псалтир, безперечно, впливав естетично. Термін „псальма” використовувався в репертуарі мандрівних співців-лірників на позначення пісень релігійного і морально-дидактичного змісту. Поетична сторона псалмів привертала до них увагу новітніх поетів: в українській літературі до них звернувся, наприклад, Т.Г.Шевченко у своїх «Псалмах Давидових», які є чудовим зразком того, як стара форма може бути поставлена на службу новому змістові. Віршовані переклади псалмів ми знаходимо також у П.Гулака-Артемовського, П. Куліша та інших поетів ХІХ ст.

Порівняйте перший псалом Біблії і його варіації, здійснені Т.Шевченком і Л.Костенко. Зверніть увагу на відмінності у наведених текстах.

Методика порівняння текстів:

1. Уважно прочитати Біблійний текст, з'ясувати його ідейне навантаження.
2. Виділити структурні частини у Біблійному псалмі.
3. Вписати до запропонованої нижче таблиці основні образи, формальні особливості твору (рима, система віршування, система римування, особливості строфіки...).
4. Прочитати текст вірша Т.Шевченка (Л.Костенко).
5. Порівняти текст з біблійним псалмом, виділити відзначені у п.2 структурні компоненти у творі Т.Шевченка (Л.Костенко).
6. Виділені у п.3 образи та формальні показники порівняти з текстом першоджерела і вказати у таблиці наскільки точно відображений першотекст.
7. Вписати до таблиці образи, яких немає у біблійному псалмі, але які вводить у свій твір Т.Шевченко (Л.Костенко).
8. Зробити висновок щодо особливостей твору Т.Шевченка (Л.Костенко): переклад, переспів, „твір за мотивами” тощо (див. Літературознавчий словник).

Таблиця для порівняння творів

Параметри порівняння	Біблія: Псалом 1-й	Вірш Т.Шевченка	Вірш Л.Костенко
Система образів			
Формальні особливості			
Нові авторські інтерпретації			

5. Аналіз книг Нового Завіту („Чотириєвангеліє)

Новий Завіт становить лише чверть повного обсягу Біблії, однак саме він є осердям християнського віровчення. На думку дослідників, структура Нового Завіту в цілому відповідає Старому, тобто ці книги **дзеркальні**. П'ятикнижжю Мойсеєвому відповідають Чотириєвангелія, Книгам історичним – „Дії святих апостолів”, Книгам навчальним – Послання апостольські, Пророцьким – Апокаліпсис.

Нові священні книги, як твердить С.Головащенко, були потрібні для правильного розуміння як старозавітних книг, так і нового вчення. Ця потреба

загострювалась в умовах зниження релігійного ентузіазму людей, для яких Ісус та апостоли вже не були сучасниками, а поволі ставали легендою. Це привело до намагань закріпити на письмі та освятити релігійні й моральні здобутки засновників та перших проповідників християнства. До того ж, керівники християнської громади відчували небезпеку релігійної та філософської критики з боку елліністичної філософії, гностицизму та інших форм релігійно-філософського синкретизму. І, нарешті, необхідність захисту християнства перед державою та громадською думкою також вимагала систематизованого, загальноприйнятого викладу основ віровчення, моралі, культу. Письмова фіксація ранньохристиянських текстів тривала, починаючи від 50-х років н.е. і завершилася в основному, за різними версіями, до кінця I ст. н.е. або середини наступного. Вона ґрунтувалася як на усних, так і на писемних джерелах, різною мірою фрагментованих [12,38].

Пропонуємо звернути особливу увагу на першу книгу Нового Завіту.

Особливим різновидом писаних релігійних творів, що належать до новозавітної біблійної традиції, стали Євангелія (грецьк. εὐαγγέλιον – „добра звістка”; тут – „благовістя”). Відповідний термін поширився в еллінізованому середовищі за часів Римської імперії і навіть вживався для уславлення імператорів. Суто християнський символічний зміст цієї назви – „благовістя” про Ісуса як Месію та Спасителя. Змістовим ядром цих творів була розгорнута оповідь про спокутну жертву та воскресіння Ісуса Христа, навколо якої концентрувалися висловлювання, повчання, притчі самого Сина Божого, епізоди з його земного життя, подані як виконання відповідних старозавітних пророцтв; розповіді про здійснені Христом дива та зцілення. Ця оповідь мала дидактичний і богословсько-догматичний характер. Євангелія виникали у християнському середовищі в 50-70-х роках; остаточно оформлювалися у 80-90-х роках н.е. через записи та упорядкування усних переказів і писаних першоджерел [12,41].

Нині достовірно відомо, підкреслює В.Сулима, що всі Євангелія були написані у I ст. н.е., тобто відразу після того, як описані у них події відбулися на землі. Найдавнішим Євангелієм, як вважають біблієзнавці, було Євангеліє від св. Матвія, написане єврейською чи арамейською мовами. На початку 60-х років написане Євангеліє від св. Марка (саме євангеліст Марко вважається творцем жанру Євангелій). Найпізніше було написане Євангеліє від св. Івана (бл. 90-го року н.е.). Чим відрізняються ці книги? Дослідник Біблії Генрі Геллей вважає, що Матвій відтворює образ Ісуса – Месії, Марко показує Ісуса Чудесного, Лука – Ісуса – Сина Людського, Іван – Ісуса - Сина Божого [24,74].

Предметом обговорення на занятті може стати „Проповідь на горі” (за Євангелієм від Матвія), а також притчі Ісуса Христа.

Проповідь на горі відтворена у Євангелії від Матвія (гл.5-7) та Луки (гл. 6:17-49). Перед виголошенням цієї проповіді Ісус був охрещений Іваном Хрестителем і 40 днів провів у пустелі, трикратно перемагаючи спокуси диявола. Потім він набрав учнів – апостолів і почав пропагувати своє вчення. Розпочинається проповідь т.зв. „заповідями блаженних”. Хто ж є блаженним:

- Блаженні вбогі духом, бо їхнє царство небесне.
- Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.
- Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони.
- Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.
- Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.
- Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.

- Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.
- Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.
- Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене. Радійте та веселіться, – нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

Коментуючи подальший текст, варто звернути увагу на Новий Закон, який містив перегляд цілого ряду положень Старого Завіту. Як мають поводитися прихильники нової віри? Основні принципи нової моралі сформульовані у вигляді тез і мають такий вигляд:

1. Не гнівайтесь на свого ближнього.
2. Про пожадливість, перелюб та розвід – вимога тілесної та духовної чистоти.
3. Не кляніться.
4. Не противтеся злему.
5. Любіть і ворогів своїх.
6. Про милостиню (не варто виставляти напоказ свої добрі вчинки).
7. Про молитву (не молитися прилюдно, лицемірно демонструючи побожність).
8. Про піст (той, хто постить, не повинен бути сумним і виставляти напоказ дотримання церковних норм).
9. Складайте собі скарби на небі.
10. Покладіть на Бога надію свою!
11. Не судіть своїх ближніх.
12. Усе потрібне просіть у Отця вашого Небесного.
13. Ходіть дорогою вузькою.
14. Стережіться фальшивих пророків.
15. Чиніть волю Отця вашого Небесного.
16. Не будуйте на піску.

Питання до бесіди за змістом Проповіді на горі:

- Прокоментуйте заповіді Ісуса Христа.
- Визначте, які з наведених тверджень повністю дублюють старозавітні 10 заповідей?
- Які з десяти Мойсеєвих заповідей набувають нових тлумачень?
- Які нові заповіді пропагує Ісус Христос?
- Зробіть висновок: чим моральний кодекс Нового Завіту відрізняється від старозавітного?

Л.Куценко акцентує на тому, що у Старому Завіті панує **дух справедливості**, а в Новому – **дух любові**. Тисячу років люди жили за Мойсеєвим законом, дотримувалися його. Чи мали в тому успіхи? Далєбі. Але перші класи науки таки пройшли, і Христос подарував новий закон – **люди повинні вчитися любити**. Складний, значно складніший урок, ніж перший, котрий уже стільки сотень років прагне засвоїти людство [14,28].

Притча – повчальна алегорична оповідь, в якій фабула підпорядкована моралізаційній частині твору. На відміну від багатозначності тлумачення байки, у П. зосереджена певна дидактична ідея [Літературознавчий словник-довідник.– С.572]. Часто притча використовується для зіставлення, порівняння життєвої практики людини і духовних приписів. Притчі були і в Старому Завіті: пророки використовували їх, аби вплинути на свідомість народу і царів. Євангелісти у Новому Завіті наводять 32 притчі, які використовував Ісус Христос: про сіяча, про кукіль, про

робітників у винограднику, про милосердного самарянина, про несправедливого суддю та вдовицю та ін. Причини частого звернення до притч виклав сам Ісус Христос у розмові з учнями (Матвія, гл.13:10-16). На занятті варто зупинитися на притчах „Про сіяча”, „Про гірчичне зерно”, „Про злочинних винарів”, „Про таланти”.

6. Біблія в Україні. Використання біблійних мотивів, сюжетів, образів в українському письменстві

На територію України Біблія потрапила у X столітті одночасно з прийняттям християнства. До 1581 р. використовувалися тільки ті окремі тексти біблійних книг, які були необхідні для потреб культу і складали «*Паремейник*» – збірник уривків із Старого Завіту (паремій), які читалися під час церковної відправи. Крім того, у вжитку були окремі книги Старого Завіту в повному вигляді. З новозавітних книг раніше від інших з'явилися *Євангеліє* і *Апостол* („Дьянія”, тобто історія апостольського служіння і збірник послань, приписаних апостолам Павлові, Петрові, Іоаннові та ін.). Одна з найстаріших книг, що збереглися до наших днів від Київської Русі, – це так зване «*Остромирове євангеліє*», списане із староболгарського оригіналу, як гадають, у Києві дияконом Григорієм для новгородського «посадника» (намісника) Остромира в 1056 – 1057 рр. Цей рукопис, багато орнаментований заставками і розмальованими заголовними буквами, з трьома зображеннями євангелістів, який до того ж прекрасно зберігся, містить євангельські читання, пристосовані для церковної відправи в неділі і в свята (так зване «*євангеліє-апракос*», неповне).

Перший переклад Біблії на писемну староукраїнську мову здійснив у 1561 році архімандрит монастиря у м. Пересопниця Григорій. Ця книга дістала назву Пересопницького Євангелія. Вона вважається нашою Першокнигою. Під час інавгурації на ній присягає Президент України. Повний переклад Біблії в українській літературі з'явився наприкінці XVI ст. (Острозька друкована Біблія **1581 р.**). Здійснене це видання було в місті Острозі на Волині дияконом Іваном Федоровим. Реалізувати цей задум йому вдалося завдяки могутньому покровителю – князеві Костянтину Острозькому. Іван Федоров протягом десяти років видав перший на східнослов'янських землях Буквар, а також Новий Завіт і повну Біблію величезним, як на той час, тиражем – більш як тисячу примірників.

Перший переклад повного тексту сучасною українською мовою був виданий **1903 року**. Він був здійснений зусиллями письменників Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького та вченого Івана Пулюя. У 30-х роках XX століття переклад Святого Письма українською мовою здійснив митрополит Іларіон (Іван Огієнко).

Вплив біблійних книг на розвиток світової літератури (у тому числі української) був надзвичайно великий і позитивний. Протягом століть письменники засвоювали зі Святого Письма вироблені жанрові і стилістичні форми, плідно використовували сюжети, запозичували образи, проймалися поетичним духом першотвору.

У давній українській літературі біблійні книги сприяли становленню оригінальної літератури (ораторсько-проповідницької, житійної тощо). Теми, образи й посилання на Біблію часто зустрічаємо в літописах та інших світських пам'ятках. Література XV—XVIII століть також позначена впливом Біблії. Це стосується пам'яток полемічної, проповідницької літератури. Сюжети й образи Святої Книги плідно використовували в українській поезії (Лазар Баранович, Кирило Транквіліон-

Ставровецький, Іван Величковський, Семен Климовський, Григорій Сковорода та ін.). Звертається до біблійних мотивів також українська шкільна драма.

У новій українській літературі теми й образи біблійних книг з'являються переважно як алегорії, переосмислюються авторами, стають мандрівними сюжетами. Незнання Біблії часто утруднює сприйняття того чи іншого тексту. Як, скажімо, зрозуміти Шевченкові „Подражаніє 11 псалму”, „Во Іудеї во дні они”, „Осії. Глава XIV”, „Марія”, „Саул”, „Подражаніє Іезекіїлю”, не знаючи першотвору? Чи Франкового „Мойсея”, чи „Вавілонський полон”, „Саул”, „Плач Єремії”, „Прокляття Рахілі”, „Самсон”, „Єврейські мелодії” Лесі Українки? Тим часом, окрім названих авторів та згадуваних уже раніше П.Гулака-Артемівського і П.Куліша, до біблійної тематики зверталися також М. Костомаров, М. Старицький, Б.-І.Антонич, Г. Хоткевич та інші письменники.

Не стала винятком і українська література ХХ століття. Це стосується не тільки літератури діаспори (Т.Осьмачка, У.Самчук, Є.Маланюк та ін.), але й красного письменства материкової України (П.Тичина, М.Зеров, М.Рильський, М.Бажан, Л.Первомайський, І.Драч, Л. Костенко та ін). Вже згадувалося, що Біблія не лише давала могутній матеріал для ремінісценцій, але й надзвичайно часто її тексти переспівувалися українськими письменниками.

Примітка. Відповідь на це питання семінару необхідно узагальнити у вигляді таблиці (частково вона заповнюється студентами під час підготовки до заняття, частково – на самому занятті під час відповідей інших студентів).

№ п/п	Прізвище, ініціали письменника	Назва твору	Які біблійні образи чи мотиви наявні у цьому творі?

Підсумок заняття.

Література

1. Біблія, або Книги Святого письма Старого і Нового Завіту (видання українською мовою різних літ). 2. Новий Завіт // Вітчизна. – 1990. – №3. – С.167 – 189; №5. – С.179 – 193; №7. – С.171 – 195. 3. Пісня пісень // Всесвіт. – 1989. – №2. – С.128 – 134 (післямова В.Базилевського “Жива вода з колодязя тисячоліть”). 4. *Абрамович С.* Специфика Библии как сакральной книги // Всесвітня література в навчальних закладах України.–2001.–№9.–С.48-51. 5. *Антофійчук В.* Біблія і українська література ХХ століття: історико-літературні аспекти // Літературознавство: V конгрес Міжнародної асоціації україністів. – Чернівці, 2003. – Кн.2. – С.191-195. 6. *Антофійчук В.* Проблеми поетики традиційних сюжетів та образів у літературі. – Чернівці, 1997. 7. *Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ – поч. ХХ ст. // Українська мова і література в школі. – 1991. – №10. 8. *Бетко І.* Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки // Слово і час.–1991.–№3. 9. *Бетко І.* Рецепція Біблії в українській поезії // Слово і час. – 1993. – №9. 10. *Борецький М.І.* „Сія книга вічна...” (Матеріали до уроків, присвячених вивченню Біблії) // Відродження.–1996.–№4.–С.31-37. 11. *Володарська І.* Проблема авторства у книзі Еклезіаста // Людина і світ.–2000.–№5.– С.37-42. 12. *Головащенко С.І.* Біблієзнавство: Вступний курс. – К.: Либідь, 2001.– 496 с. 13. *Коваль А.П.* Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с. 14. *Куценко Л.* Час

вчитися любити: Біблія на уроках літератури. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 56 с. **15.** *Мазена Н.* Притча во язицех (Притча на сторінках Біблії) // Зарубіжна література.–1996.–. №12-13. **16.** *Мандрика М.* Святе письмо в українському вбранні // Дивослово.–2000.–№5.–С.2-6. **17.** *Мариневич М.* Україна на полях Святого письма // Київ. – 1991. – №7. **18.** *Мартинюк В.* Біблія – запорука духовності людства // Українська література в загальноосвітній школі.–1999.–№4.– С.5-15. **19.** *Мірднанян Л.* Як народжувалася перлина Т.Шевченка “Давидові псалми” // Вітчизна. – 1989. – №3. **20.** *Ніколенко О.М.* Основні ідеї і структура Біблії // Зарубіжна література в навчальних закладах.–1998.–№5.–С.32-33. **21.** *Пастухова А.* Викладання Біблії як концептуальної першоджерельної інстанції // Українська мова і література. – 2004. – №5. – С.38-39. **22.** *Рокіцький О.* Перший повний переклад Біблії // Пам’ять століть.–2002.–№4.–С.59-67. **23.** *Соболь В.* З глибини віків: Посібник для вивчення давньої української літератури в школі. – Київ: Зодіак-ЕКО, 2000. **24.** *Сулима В.* Біблія і українська література: Навч. посібник. – К.: Освіта, 1998. – 400 с. **25.** *Хомич Я.* Історія розп’яття: новозавітні мотиви в українській поезії ХХ століття // Українська мова і література. – 2006. – №3-4.– С.19-22. **26.** *Шевченко Г.П.* Біблія – визначна пам’ятка світової культури і літератури // Все для вчителя.–2002.–№15-16.–С.80-83. **27.** *Шевчук В.* Як би я викладав уроки Біблії в середній школі // Слово і час. – 1991. – № 1. – С.72 – 79.

Людмила СКОРИНА

*СОКРОВИЩНИЦА МУДРОСТИ: ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ТЕМЫ
„БИБЛИЯ И УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА” В ВУЗАХ*

В статье приведены методические рекомендации для изучения темы „Библия и украинская литература” на семинарских занятиях курса „История украинской литературы X-XVIII ст.”. Автор попыталась продемонстрировать те подходы, которые не только будут стимулировать исследовательскую активность студентов-филологов, но и будут формировать либо совершенствовать умения анализа художественного текста, выразительного чтения.

Ключевые слова: Библия, христианство, религиозность, мотив, символ, образ, реминисценция, традиция.

Ludmyla SKORYNA

*THE PECULIARITY OF STUDY THEME: „THE BIBLE AND UKRAINIAN
LITERATURE” IN THE INSTITUTES OF HIGHER EDUCATION*

The article learns the methodical recommendation to the theme: „The Bible and Ukrainian Literature” on the seminars from the course: „The History Ukrainian Literature of the 10-18th century.” The author tried to show that approaches which stimulate the students`-philology research activity and promote to the forming of skills of the analyze of literature text, and etc.

Key words: Christianity, religion, motif, symbol, figure, tradition, reminiscence.